

Marcin Anaszewicz

European Fem Institute

ORCID: 0009-0002-3686-3230

Luka komunikacyjna w debacie klimatycznej. Niewidoczność sektora hodowlanego jako zagrożenia klimatycznego i środowiskowego

Streszczenie

Artykuł dotyczy luki komunikacyjnej wokół wpływu hodowli zwierząt na klimat i środowisko. Podczas gdy negatywne oddziaływanie paliw kopalnych jest powszechnie znane oraz komunikowane, rola sektora hodowlanego w kryzysie klimatycznym i środowiskowym jest pomijana, co utrudnia prowadzenie otwartej debaty i prowadzenie zmian legislacyjnych. Publiczna percepcja, kształtowana przez media i politykę, najczęściej przedstawia rolnictwo wyłącznie jako ofiarę katastrofy klimatycznej, nie uwzględniając jego roli w pogłębianiu kryzysu klimatycznego i środowiskowego. W procesie zielonej transformacji kluczowa jest tutaj holistyczna komunikacja, jasny język, wiarygodne źródła i aktywny dialog, aby przełamać tę lukę, rozpocząć poważną debatę i szukać skutecznych rozwiązań prawnych i systemowych. Dysponujemy danymi, które wskazują na troskę społeczeństwa o klimat i środowisko, ale brak jest spójności między świadomością a działaniem. W artykule pokazano wybrane dane dotyczące oddziaływania sektora hodowlanego na klimat i środowisko, które powinny stanowić podstawową wiedzę badaczy i badaczek, praktyków i praktyczek komunikowania środowiskowego.

Słowa kluczowe: komunikowanie środowiskowe, komunikowanie publiczne i polityczne, dialog społeczny, sektor hodowlany, kryzys klimatyczny.

The Communication Gap in the Climate Debate: The Invisibility of the Animal Farming Sector as a Climate and Environmental Threat

Abstract

The article addresses the communication gap surrounding the impact of animal farming on climate and the environment. While the negative effects of fossil fuels are widely known and communicated, the role of the animal farming sector in the climate and environmental crisis is often overlooked, which hinders open debate and legislative changes. Public perception, shaped by media and policy, frequently portrays agriculture solely as a victim of climate catastrophe, ignoring its role in deepening the climate and environmental crisis. In the green transition process, holistic communication, clear language, credible sources, and active dialogue

are essential to bridge this gap, initiate serious debate, and pursue effective legal and systemic solutions. We have data indicating the public's concern for climate and the environment, yet there is a disconnect between awareness and action. The article presents selected data on the animal farming sector's impact on climate and the environment, which should be foundational knowledge for researchers, environmental communicators, and practitioners.

Keyword: environmental communication, public and political communication, social dialogue, animal farming sector, climate crisis.

Wstęp

Zawarte w tym artykule rozważania dotyczą jakości debaty klimatycznej i poziomu świadomości społecznej w kontekście skutków oddziaływania sektora hodowlanego na klimat, środowisko, zdrowie ludzi i prawa zwierząt. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na pomijaną w politycznym dyskursie tematykę dotyczącą sektora hodowlanego i wpływu tej luki komunikacyjnej na świadomość społeczną oraz procesy legislacyjne dotyczące prawa i polityk publicznych w kontekście katastrofy klimatycznej. Założono, że brak odpowiedniej „reprezentacji” sektora hodowlanego w narracjach politycznych i medialnych oraz dominacja narracji przedstawiających rolnictwo jako „ofiare”, a nie „współsprawcę”, wynika z kalkulacji motywowanych unikaniem trudnych i kontrowersyjnych tematów, w przypadku polityków – w celu zachowania poparcia społecznego. Autor tego artykułu podejmuje próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Jakie są konsekwencje polityczne luki komunikacyjnej dotyczącej wpływu sektora hodowlanego na klimat i środowisko oraz zdrowie ludzi? Jaki jest zakres i charakter tej luki komunikacyjnej? Jakie dane, które mogą budzić polityczne kontrowersje, ilustrują wpływ sektora hodowlanego na klimat, środowisko i zdrowie ludzi? Jak kształtuje się publiczna percepcja roli sektora hodowlanego w kryzysie klimatycznym i środowiskowym? Przedstawiona analiza bazuje w szczególności na teorii *agenda-setting*¹, która wskazuje na rolę współczesnych mediów w budowaniu widoczności i percepcji danego problemu przez opinię publiczną poprzez selektywny dobór informacji. Media informują o określonych kwestiach, a także sugerują – na podstawie ilości informacji w danym materiale informacyjnym i jego pozycjonowania – jak dużą wagę należy przywiązywać do tych kwestii, kształtując tym samym percepcję publiczną. Analogicznie do mediów, osoby publiczne, w szczególności z wykorzystaniem własnych kanałów komunikowania publicznego i politycznego – na podstawie ilości informacji i ich pozycjonowania, na przykład w wystąpieniach publicznych – ilościowo i jakościowo wpływają na poziom świadomości społecznej. Jak wykazano w artykule, w przypadku sektora hodowlanego dominujące narracje medialne i narracje polityczne koncentrują się na jego roli „ofiary”, pomijając jego wpływ oraz *de facto* współodpowiedzialność za katastrofę klimatyczną. W artykule dokonano przy tym analizy literatury naukowej, raportów

¹ M.E. McCombs, D.L. Shaw, *The Agenda-Setting Function of Mass Media*, „The Public Opinion Quarterly” 1972, Vol. 36, No. 2, s. 176–187, <http://www.jstor.org/stable/2747787> (dostęp: 29.11.2024).

międzynarodowych organizacji oraz narracji medialnych i politycznych dotyczących sektora hodowlanego i wpływu jego funkcjonowania na katastrofę klimatyczną. Metodologicznie zastosowano podejście krytyczne, co umożliwiło wskazanie konsekwencji tytułowej luki komunikacyjnej dla zmiany systemu oraz dla kształtowania świadomości społecznej. Autor artykułu opiera się na analizie treści wystąpień publicznych oraz zastanych danych empirycznych, które pozwalają na krytyczną ocenę dominujących narracji medialnych i politycznych.

Niewidzialność sektora hodowlanego

António Guterres, Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych, poruszył globalną opinię publiczną krytycznym i odważnym w zakresie nowych rozwiązań politycznych wystąpieniem – „A Moment of Truth”. W czerwcu 2024 roku, z okazji Światowego Dnia Środowiska, w dniu, kiedy Copernicus Climate Change Service ogłosił, że maj 2024 roku był najcieplejszym majem w naszej historii, Guterres powiedział: „Nie tylko jesteśmy w niebezpieczeństwie. My jesteśmy zagrożeniem. Ale jesteśmy też rozwiązaniem”. Guterres, wskazując w swoim wystąpieniu źródła zmian klimatycznych oraz wrogów zielonej transformacji, odniósł się przy tym wyłącznie do branży paliw kopalnych, do instytucji finansowych, które ten sektor finansują, do mediów, które udostępniają swoją przestrzeń medialną paliwowym koncernom. Kiedy słucha się tego wystąpienia – szczególnie, jeżeli nie jest się ekspertem lub ekspertką zajmującymi się problematyką klimatu i środowiska – można odnieść wrażenie, że emisje pochodzące z sektora paliw kopalnych w 2024 roku są naszym jedynym wyzwaniem klimatycznym i środowiskowym, a energia odnawialna jest jedynym i wystarczającym sposobem wkroczenia na magiczną ścieżkę rozwoju zielonej transformacji. Wyraz „żywność” pada w wystąpieniu Guterresa tylko raz i odnosi się nie do jednej z kluczowych przyczyn pogłębiających globalnie kryzysy klimatyczne, środowiskowe i bioróżnorodności, lecz do braku bezpieczeństwa żywnościowego spowodowanego działaniem sektora paliw kopalnych. Kiedy Guterres mówi: „Inwestycje w czystą energię osiągnęły w zeszłym roku rekordowy poziom”², nasuwa się pytanie: o ile wzrosły w tym samym czasie inwestycje w czystą żywność? Narracja Guterresa z jednej strony wydaje się zrozumiała, gdyż w komunikowaniu publicznym i politycznym łatwiej jest odnosić się do takich problemów jak wpływ paliw kopalnych na kryzys klimatyczny, który w odbiorze społecznym stał się już elementem mainstreamowej debaty i nie polaryzuje społeczeństw tak bardzo jak idee odnoszące się do transformacji systemu żywienia w kierunku odchodzenia od spożycia produktów pochodzenia zwierzęcego. Z drugiej strony unikanie kwestii tego tak ważnego źródła zmian klimatycznych i środowiskowych sprawia, że ten temat – wpływ sektora hodowli zwierząt na klimat i środowisko – nadal

² Secretary-General's special address on climate action "A Moment of Truth", <https://www.un.org/sg/en/content/secretary-general/speeches/2024-06-05/discurso-especial-sobre-la-acc%C3%B3n-clim%C3%A1tica-%E2%80%9Cla-hora-de-la-verdad%E2%80%9D> (dostęp: 4.11.2024).

pozostaje na marginesie debaty, świadomość społeczna na jego temat jest cały czas niska i nie wchodzi on na stałe do agendy medialnej, a przez to do agendy politycznej, w rezultacie – nie jest przedmiotem prac legislacyjnych. Każde wystąpienie osób publicznych jest elementem kształtowania debaty publicznej i przesuwania (lub nie) jej granic (czego w przypadku oddziaływania systemu żywnościowego opartego na sektorze hodowlanym tak bardzo debata publiczna potrzebuje), a w rezultacie powinno koncentrować się na podnoszeniu świadomości społecznej obywateli i obywaterek. Niestety, obecnie ciężar komunikowania, podnoszenia świadomości społecznej i budowania przestrzeni do zmian systemowych w obszarze sektora hodowlanego przeniesiony jest na naukę i organizacje pozarządowe, przez co podmioty publiczne i media mogą czuć się zwolnione z aktywnego podejmowania tej tematyki. Skuteczność komunikowania w tak trudnych i ważnych obszarach wymaga wyjątkowej synergii między sferą polityki, nauki, mediów i organizacji społeczeństwa obywatelskiego. To także kwestia skali oddziaływania na opinię publiczną, jak również spójności przekazu, który może zwiększać lub nie zaufanie obywateli i obywaterek do prezentowanych diagnoz i rozwiązań.

Miesiąc po wystąpieniu Guterresa i kilka miesięcy po europejskich protestach rolników, które odbyły się na przełomie 2023 i 2024 roku, Ursula von der Leyen, Przewodnicząca Komisji Europejskiej, w oświadczeniu, które na posiedzeniu plenarnym Parlamentu Europejskiego wygłosiła jako kandydatka na szefową Komisji Europejskiej na lata 2024–2029, kwestii klimatycznej poświęciła niewiele uwagi, a rolnictwo zostało pokazane jedynie jako „ofiara” kryzysu klimatycznego, a nie jako jedno z głównych źródeł emisji oraz degradacji unijnej bioróżnorodności. Von der Leyen mówiła, że „Firmy i rolnicy czują się uciskani”; „Dlatego musimy współpracować, aby rozwiązać problemy, które ich dotyczą. Odczuwają zmiany klimatu. Każdego roku są coraz bardziej dotknięci ekstremalnymi zjawiskami pogodowymi i niedoborem wody”; „Musimy zrobić więcej, aby zapewnić, że nasi rolnicy będą lepiej przygotowani na to, co przyniesie nam zmiana klimatu”³. Protesty rolników okazały się wyjątkowo skuteczne. Jeszcze pięć lat temu, kiedy po raz pierwszy Ursula von der Leyen ubiegała się o funkcję Przewodniczącej Komisji Europejskiej, polityka klimatyczna stanowiła zasadniczą oś zapowiadanej na lata 2019–2024 polityki nowych władz Unii Europejskiej. Von der Leyen mówiła wtedy: „Europejski Zielony Ład to nasza nowa strategia wzrostu. Pomoże nam ograniczyć emisję, a jednocześnie stworzy miejsca pracy”; „Europejski Zielony Ład jest koniecznością dla zdrowia naszej planety i naszych obywateli, a także dla naszej gospodarki”⁴. W grudniu tego samego roku (2019) Von der Leyen z okazji przyjęcia Europejskiego Zielonego Ładu przez Kolegium Komisarzy powiedziała: „To bardzo wyjątkowy dzień [...]. Europejski Zielony Ład to z jednej strony nasza wizja neutralnego dla klimatu

³ Statement at the European Parliament Plenary by President Ursula von der Leyen, candidate for a second mandate 2024–2029, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/statement-european-parliament-plenary-president-ursula-von-der-leyen-candidate-second-mandate-2024-2024-07-18_en (dostęp: 4.11.2024).

⁴ Speech by President-elect von der Leyen in the European Parliament Plenary on the occasion of the presentation of her College of Commissioners and their programme, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_19_6408 (dostęp: 4.11.2024).

kontynentu do 2050 roku, a z drugiej strony bardzo ukierunkowana mapa drogowa, jak dojść do tego celu”; „Jeszcze nie mamy wszystkich odpowiedzi. Dzisiaj zaczyna się droga. To jest moment Europy «człowieka na Księżycu»”⁵. W lutym 2024 roku, przed nadchodzącymi wyborami do Parlamentu Europejskiego, w wyniku masowych protestów rolników oraz w obawie o rosnącą pozycję prawicowych i populistycznych grup politycznych w Europie Von der Leyen zapowiedziała rezygnację z kluczowych postanowień Europejskiego Zielonego Ładu w części dotyczącej rolnictwa. Jak wskazała, część rozwiązań w ramach zielonej transformacji Unii Europejskiej „stała się symbolem polaryzacji”⁶. Tym samym po niecałych pięciu latach zamiast ambitnego „lądowania człowieka na księżycu” doszło do swego rodzaju twardego lądowania, podczas którego nie udało się uniknąć gwałtownych wstrząsów i odejścia od ambitnych polityk klimatycznych. Rolnictwo, w tym sektor hodowlany, płynnie przechodzi z roli współsprawcy kryzysu klimatycznego i kryzysu bioróżnorodności wyłącznie na pozycję ofiary tych kryzysów.

Protesty rolników przy biernej postawie, tj. braku aktywnej polityki komunikacyjnej, Komisji Europejskiej oraz centro-lewicowych środowisk politycznych, a jednocześnie atakach na Europejski Zielony Ład ze strony prawicowych środowisk politycznych, sprawiły, że w maju 2024 roku zdecydowana większość badanych przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)⁷ Polek i Polaków (81%) „odnosiła się do idei Europejskiego Zielonego Ładu co najmniej sceptycznie”. Zielony Ład u większości respondentów (52%) wywoływał negatywne skojarzenia. Jeśli były one inne, to raczej „ani pozytywne, ani negatywne” (29%), a nie jednoznacznie pozytywne (jedynie 14%). Na zadane pytanie otwarte dotyczące skojarzeń, jakie wywołuje u ankietowanych Europejski Zielony Ład, najlicniejsza grupa osób odpowiedziała, że Zielony Ład kojarzy się im z rolnictwem. Wypowiedziom tej grupy ankietowanych towarzyszyły często komentarze, że „zmiany, które nastąpią, będą dla polskich rolników niekorzystne. Więcej niż co dziesiąty badany deklaruwał, że Europejski Zielony Ład kojarzy mu się z „ograniczeniami lub zakazami, które dotkną Polskę, Europę lub konkretne grupy społeczne, że Unia zamierza ingerować w nasze życie”. Obawy badanych dotyczyły przede wszystkim „zagrożenia, że w wyniku tych przedsięwzięć może poważnie ucierpieć nasze rolnictwo, mogą zniknąć całe gałęzie gospodarki, znacznie wzrosną koszty życia, być może też Unia Europejska zdobędzie jeszcze większą władzę nad nami i możliwości wpływania na nasze życie”.

Wspomniane badanie zostało przeprowadzone w ostatnich tygodniach funkcjonowania poprzednich władz Unii Europejskiej (kadencja 2019–2024) i można je uznać

⁵ Press remarks by President von der Leyen on the occasion of the adoption of the European Green Deal Communication, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_19_6749 (dostęp: 4.11.2024).

⁶ EU's von der Leyen backtracks on cutting pesticide use, https://www.lemonde.fr/en/european-union/article/2024/02/06/eu-s-von-der-leyen-bows-to-protesting-farmers-on-pesticide-use_6497763_156.html (dostęp: 4.11.2024).

⁷ M. Głowacki, *Europejski Zielony Ład – z czym kojarzy się Polakom?*, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/flash_tekst.php?nr=23/2024 (dostęp: 3.11.2024).

za wyjątkowo złą recenzję polityki komunikacyjnej poprzedniej Komisji Europejskiej. Powstaje pytanie, czy nowa Komisja, ze starą przewodniczącą, wyciągnie wnioski z tej lekcji. Nie ulega wątpliwości, że w kontekście przyszłych procesów politycznych, projektów w obszarze komunikowania społecznego (rządów i organizacji pozarządowych), obywatelskiego rzecznictwa na rzecz klimatu i środowiska, praw człowieka i praw zwierząt – transformacja systemu żywnościowego będzie kluczowym wyzwaniem. Nie tylko dlatego, że tematyka ta jest jednym z największych zagrożeń dla walki z kryzysem klimatycznym i środowiskowym, a jednocześnie nadal znajduje się na marginesie debaty publicznej, ale również z uwagi na silny trend rosnącego populizmu i przesuwania się praktycznie wszystkich europejskich środowisk politycznych w kierunku konserwatywnych pozycji, co będzie miało ogromny wpływ na to, w jaki sposób kwestie klimatu i środowiska będą publicznie komunikowane, jak kształtować się będzie dialog społeczny w tych obszarach i wreszcie – w jakim kierunku pójdą zmiany prawne i systemowe. Populistyczne środowiska polityczne nie tylko zmieniają polityczny dyskurs klimatyczny, lecz także nadal będą wykorzystywały różne aspekty zielonej transformacji do bieżącej gry politycznej, w tym szczególnie tematy tak bardzo drażliwe, jak kwestia polityki żywnościowej.

Sylwia Spurek we wprowadzeniu do swojego raportu *Smród, krew i łzy. Włącz myślenie, bądź zmianą* pisze:

Dzisiaj nikt poważny nie kwestionuje już niszczącego wpływu gospodarki węglowej na zmiany klimatyczne, otoczenie i zdrowie ludzi. Nikt poważny nie kwestionuje już tego, że tradycyjny transport, z uwagi na ogromną emisyjność, w obecnej formie traci rację bytu [...]. Wiodącą częścią klimatycznego denializmu, obszarem działania polityki i gospodarki, którego negatywne oddziaływanie jest nadal relatywizowane i pomijane, jest rolnictwo, a właściwie przemysł rolny⁸.

Oczywiście, Ursula von der Leyen ma rację, że zielona transformacja w obszarze rolnictwa stała się symbolem polaryzacji, ale warto sobie postawić pytanie: dlaczego tak się stało, gdzie zostały popełnione błędy (np. w obszarze komunikowania idei i celów Europejskiego Zielonego Ładu przez Komisję Europejską) i czy wycofywanie się ze słusznych – popartych naukową wiedzą – polityk jest długoterminowo skuteczną strategią walki z klimatycznym i środowiskowym denializmem oraz rosnącą falą populizmu.

⁸ S. Spurek, *Smród, krew i łzy. Włącz myślenie, bądź zmianą*, The Greens/EFA in the European Parliament, Poznań 2022, s. 10–11.

Dane o wpływie sektora hodowlanego. Kluczowe informacje do efektywnej komunikacji

O czym publicznie nadal nie mówimy? Czego nie komunikują decydenci i media? Z jakimi wyzwaniem komunikacyjnym zostawiamy ludzi nauki oraz aktywistów i aktywistki? Jeżeli przyjrzymy się głównym źródłom zmian klimatycznych i środowiskowych – energetyka, produkcja towarów, wycinanie lasów, transport oraz rolnictwo i produkcja żywności – to widzimy, że kształtują się tutaj dwa segmenty. Pierwszy to „Segment przemian świadomych”, obejmujący obszary, w których przyczyny zmian klimatycznych i środowiskowych są rozpoznawalne i raczej akceptowalne społecznie, czyli energetyka, transport i wycinanie lasów. To segment, w którym relatywnie łatwo jest już dzisiaj przekonywać obywateli i obywatelki do zmian, które obejmują tematykę powszechnie obecną w mediach, na uczelniach i w projektach realizowanych przez podmioty społeczeństwa obywatelskiego. To również segment, w którym politycy i polityczki poruszają się całkiem swobodnie, bez poczucia chodzenia po cienkim lodzie, bez strachu, że narażają się na utratę poparcia. Drugi segment to „Segment zmian w cieniu” – odnosi się do nieznanych, niedocenianych, nieakceptowalnych nadal społecznie źródeł zmian klimatycznych, do którego na pewno możemy zaliczyć rolnictwo i produkcję żywności, a także produkcję towarów. To segment, w którym panuje polityczny strach i przekonanie, że lepiej się tym nie zajmować, gdyż podnoszenie tego tematu – szczególnie szeroko rozumianej transformacji rolnictwa – politycznie się nie opłaca. To segment, którym nadal zajmują się jedynie wybrani ludzie nauki i nieliczne organizacje pozarządowe. Obejmuje on tematykę, która w mediach nie jest praktycznie obecna. Należy przy tym pamiętać, że podobnie było w przeszłości ze źródłami skutków klimatycznych i środowiskowych mieszczącymi się już teraz w pierwszym segmencie (energetyka, transport i wycinanie lasów). Te obszary przez całe dziesięciolecia były zahibernowane w „Segmencie zmian w cieniu” (tam, gdzie dzisiaj utknęło rolnictwo i produkcja żywności), zanim weszły do mainstreamowej debaty i trafiły na ścieżkę legislacyjną. Tylko czy w kontekście galopujących kryzysów klimatycznego i bioróżnorodności mamy czas na popełnianie tych samych błędów zaniedbania i czekanie na powszechne zmiany w sposobie myślenia?

Obecnie szeroko dostępne są dane naukowe i statystyki w sprawie wpływu sektora hodowlanego na klimat i środowisko, pochodzące z wiarygodnych, cieszących się uznaniem źródeł. W 2023 roku Międzyrządowy Zespół ds. Zmian Klimatu (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) w swoim raporcie „Climate Change 2023”⁹ wskazuje, że w 2019 roku około 79% globalnych emisji gazów cieplarnianych pochodziło łącznie z sektorów energii, przemysłu, transportu i budynków, a 22% z rolnictwa, leśnictwa i innych rodzajów użytkowania gruntów. Nie chodzi tutaj tylko o popularny w debacie CO₂, bo wśród gazów emitowanych w wyniku funkcjonowania

⁹ Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2023. Synthesis Report. A Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, eds. H. Lee, J. Romero, Geneva 2023, <https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647> (dostęp: 4.11.2024).

ferm przemysłowych obok dwutlenku węgla (ok. 9% całości antropogenicznych emisji światowych) mamy również problem metanu (ok. 35–40% światowych antropogenicznych emisji), którego potencjał cieplarniany jest prawie dwudziestokrotnie większy od CO₂. To także kwestia podtlenku azotu (ok. 64%)¹⁰. Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa podkreśla, że

45% emisji związanych ze zwierzętami gospodarskimi pochodzi z produkcji i wytwarzania paszy, a kolejne 39% z fermentacji jelitowej – metanu wytwarzanego w przewodzie pokarmowym przeżuwaczy, takich jak bydło, owce i kozy. Kolejne 10% przypisuje się przechowywaniu i stosowaniu obornika. Łącznie emisje te stanowią 56–58% emisji gazów cieplarnianych w sektorze spożywczym¹¹.

Współczesne rolnictwo odpowiada również za największe zużycie wody – wykorzystuje około 40% całkowitej ilości wody zużywanej rocznie w Europie¹². Pochodzący z rolnictwa azot i fosfor powodują tak zwane martwe strefy, takie jak ta na Morzu Bałtyckim¹³. Rolnictwo negatywnie wpływa również na stan wód powierzchniowych, gruntowych i opadowych¹⁴. Skalę problemu obrazują kolejne dane. Obecnie około 60% wszystkich ssaków na Ziemi oraz 70% wszystkich ptaków na Ziemi to zwierzęta hodowlane¹⁵. Dodatkowo produkcja żywności odpowiada w około 60–70% za zmniejszanie bioróżnorodności na świecie¹⁶. Sama tylko produkcja wołowiny na tak

¹⁰ H. Steinfeld, P. Gerber, T. Wassenaar, V. Castel, M. Rosales, C. de Haan, *Livestock's long shadow. Environmental Issues and Options*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2006; P.J. Gerber, H. Steinfeld, B. Henderson, A. Moet, C. Opio, J. Dijkman, A. Falcucci, G. Tempio, *Tackling climate change through livestock. A global assessment of emissions and mitigation opportunities*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2013, s. 15.

¹¹ *Atlas Mięsa 2022. Fakty i dane na temat zwierząt, które zjemy*, 2022, s. 30, https://pl.boell.org/sites/default/files/2023-01/atlas_miesa_09_2022.pdf (dostęp: 4.11.2024).

¹² Europejska Agencja Środowiska (EEA), *Zużycie wody w Europie – Ilość i jakość w obliczu dużych wyzwań*, 2019, <https://www.eea.europa.eu/pl/sygnal142y/sygnaly-2018/artykuly/zuzycie-wody-w-europie2014> (dostęp: 5.11.2024).

¹³ R. Tirado, *Dead zones: How Agricultural Fertilizers Kill our Rivers, Lakes and Oceans*, Greenpeace 2008, <https://www.greenpeace.to/publications/dead-zones.pdf> (dostęp: 5.11.2024).

¹⁴ J. Kupiec, J. Zbierska, *Możliwości zastosowania bilansu „u wrót gospodarstwa” dla oceny potencjalnego zagrożenia jakości wód na przykładzie gospodarstw zlokalizowanych na obszarach objętych dyrektywą azotanową*, „Wiadomości Melioracyjne i Łąkarskie” 2008, nr 4(419); zob. także przykładowo: J. Kupiec, *Ekspertyza dotycząca potencjalnego oddziaływania na środowisko oraz uciążliwości dla otoczenia planowanej fermy drobiu na działce o nr ewid. gr. 258 obręb Bukowice, gmina Leśna Podlaska, powiat bialski, województwo lubelskie*, Poznań 2020, https://lesnapodlaska.biuletyn.net/fls/bip_pliki/2021_05/BIPF5C18F014839CFZ/EKSPERTYZA_JERZY_KUPIEC_LESNA_PODLASKA_LAST_VERSION_BP.pdf (dostęp: 5.11.2024).

¹⁵ Y.M. Bar-On, R. Phillips, R. Milo, *The biomass distribution on Earth*, <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.1711842115> (dostęp: 5.11.2024).

¹⁶ PBL Netherlands Environmental Assessment Agency, *How sectors can contribute to sustainable use and conservation of biodiversity*, CBD Technical Series 2014, No. 79, <https://www.pbl.nl/en/publications/how-sectors-can-contribute-to-sustainable-use-and-conservation-of-biodiversity> (dostęp: 5.11.2024).

zwanym Globalnym Południem napędza wyłesianie pięć razy bardziej niż jakikolwiek inny sektor gospodarki¹⁷.

Kolejny wymiar skutków działania sektora hodowlanego to prawa człowieka do zdrowia i prawa do życia w czystym środowisku. Osoby mieszkające w pobliżu ferm są zagrożone wystąpieniem różnych problemów zdrowotnych, których źródłem może być na przykład podwyższony poziom pyłu PM2.5. Kolejny problem to obciążenie chorobami, takimi jak astma, zapalenie płuc, przewlekła obturacyjna choroba płuc czy antybiotykooporność¹⁸, a także zoonozy – wśród wszystkich nowych chorób zakaźnych aż 60% to choroby odzwierzęce¹⁹. Jak pokazują dane Europejskiej Agencji Leków, stosowanie antybiotyków w Europie jest ponad dwukrotnie wyższe w leczeniu zwierząt niż w przypadku leczenia ludzi, a Polska zajmuje drugie miejsce w Europie pod względem wykorzystywania w hodowli zwierząt antybiotyków, które są najsilniejsze w leczeniu chorób ludzi²⁰.

Problem stanowi także kwestia nadmiernego spożycia produktów odzwierzęcych. W większości rozwiniętych krajów świata spożycie mięsa od dziesięcioleci pozostaje na wysokim i w miarę stałym poziomie. W Niemczech każda osoba zjada średnio 60 kilogramów mięsa rocznie, podczas gdy w USA i Australii – ponad 100 kilogramów²¹. Jak to wygląda w Polsce? Statystyczny Polak zjada prawie 89 kilogramów mięsa rocznie²². To znacznie więcej niż rekomenduje Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny²³. W tym miejscu należy przypomnieć, że w 2015 roku Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), za pośrednictwem Międzynarodowej Agencji Badań nad Rakiem (IARC), zaliczyła przetworzone mięso do grupy 1 czynników rakotwórczych dla ludzi – tej samej, w której znajdują się azbest i palenie tytoniu. Czerwone mięso sklasyfikowano w grupie 2A jako produkt prawdopodobnie rakotwórczy, co oznacza, że istnieją dowody sugerujące związek między jego spożyciem

¹⁷ Eurogroup For Animals, *Beef production drives deforestation five times more than any other sector*, 2021, <https://www.eurogroupforanimals.org/news/beef-production-drives-deforestation-five-times-more-any-other-sector> (dostęp: 5.11.2024).

¹⁸ S. Spurek, *Smród, krew i łzy...*, s. 119 i n., w szczególności istotne są oceny dr A. Kozajdy wyrażone w raporcie.

¹⁹ K. Jones, N. Patel, M. Levy [et al.], *Global trends in emerging infectious diseases*, „Nature” 2008, No. 451, s. 990–993, <https://www.nature.com/articles/nature06536> (dostęp: 5.11.2024).

²⁰ European Medicines Agency, *Sales of veterinary antimicrobial agents in 31 European countries in 2018. Trends from 2010 to 2018. Tenth ESVAC report*, 2020, https://www.ema.europa.eu/en/documents/report/sales-veterinary-antimicrobial-agents-31-european-countries-2018-trends-2010-2018-tenth-esvac-report_en.pdf (dostęp: 5.11.2024).

²¹ *Atlas Mięsa 2022...*, s. 12.

²² Greenpeace European Unit, *EU climate diet: 71% less meat by 2030*, 2020, <https://www.greenpeace.org/eu-unit/issues/nature-food/2664/eu-climate-diet-71-less-meat-by-2030/> (dostęp: 5.11.2024).

²³ Narodowe Centrum Edukacji Żywnościowej, *Zalecenia zdrowego żywienia*, 2020, <https://ncez.pzh.gov.pl/up-content/uploads/2021/02/talerz-i-zalecenia.pdf?fbclid=IwAR2Bxp-Ea3fGkjB-MI2k75nC9CF-3vfjECTR85iv0jzre2s4ecTUQHA-K7w> (dostęp: 5.11.2024).

a ryzykiem wystąpienia nowotworów, choć nie są one wystarczająco jednoznaczne, jak w przypadku substancji z grupy 1²⁴.

Dane naukowe pokazują, że trudno byłoby znaleźć inny problem polityczny, który łączyłby tak wiele negatywnych aspektów oddziaływania na życie i otoczenie ludzi. Jednocześnie te dane nie są tak powszechnie komunikowane w debacie publicznej jak dane odnoszące się do oddziaływania na przykład sektora energetycznego bądź transportu. Rzadko mówią o nich media, a jeszcze rzadziej – politycy i polityczki. Jak natomiast wynika z wcześniej przedstawionych danych, funkcjonowanie sektora hodowlanego oddziałuje nie tylko na klimat i środowisko naturalne, lecz także szerzej na prawo do zdrowia i prawo do życia w czystym środowisku. Funkcjonowanie tej części polskiej, europejskiej i globalnej gospodarki wpływa na jakość życia ludzi na terenach wiejskich, w tym ogranicza ich prawo własności, a także utrudnia realizację wolności działalności gospodarczej. Do tego dochodzi aspekt praw zwierząt, który staje się ważny dla coraz większej grupy ludzi. Ta wielowymiarowość problemu, jakim jest sektor hodowlany, może być i szansą, i zagrożeniem. Szansą, bo jego wielowymiarowość i intersekcyjność stwarzają okazję do mobilizowania różnych grup społecznych i umożliwiają szersze oddziaływanie komunikacyjne i rzecznicze na decydentów. Zagrożeniem, gdyż tak wielowymiarowy problem wpływa na wiele grup interesów w sferze polityki i gospodarki, których zasoby komunikacyjne, organizacyjne i finansowe są nieporównywalnie większe do zasobów, jakimi dysponują obecnie organizacje społeczeństwa obywatelskiego podejmujące działania rzecznicze w obszarze transformacji systemu żywnościowego.

Percepcja kształtowana przez media. Rolnictwo jako ofiara

Temat negatywnego oddziaływania sektora hodowlanego na klimat i środowisko nadal jest pomijany przez media. Jak pokazuje raport z badania „Animal Agriculture Is The Missing Piece In Climate Change Media Coverage” przeprowadzonego w Stanach Zjednoczonych przez Faunalytics i Sentient Media²⁵ – niewielka część materiałów medialnych na temat zmian klimatu skupia się na aspekcie sektora hodowli zwierząt. Tylko 7% publikacji dotyczących tematyki klimatycznej odnosiło się do sektora hodowli zwierząt i rzadko opisywało jego wpływ na kryzys klimatyczny. Górnictwo, produkcja przemysłowa oraz produkcja energii były omawiane znacznie częściej, pojawiając się w 68% i 67% artykułów. Większość analizowanych przez badaczy artykułów, w których znalazła się wzmianka o hodowli zwierząt, nie odnosiła się do aspektu emisji i negatywnego wpływu na środowisko. W badanych publikacjach nie była również poruszana kwestia znaczenia ograniczania spożycia mięsa i przechodzenia na

²⁴ World Health Organization, *Cancer: Carcinogenicity of the consumption of red meat and processed meat*, 2015, <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/cancer-carcinogenicity-of-the-consumption-of-red-meat-and-processed-meat> (dostęp: 5.11.2024).

²⁵ C. Arévalo, J. Splitter, J. Anderson, *Animal Agriculture Is The Missing Piece In Climate Change Media Coverage*, 2023, <https://osf.io/q4evn> (dostęp: 4.11.2024).

dietę roślinną w kontekście walki ze zmianami klimatycznymi. Tam, gdzie w publikacjach odnoszono się do diety, zdaniem autorów raportu, skuteczność diet roślinnych była czasami bagatelizowana lub, częściej, przedstawiana niemal jako dodatek do głównych działań, a nie jako samodzielna strategia łagodzenia zmian klimatycznych. Drugi wniosek z raportu, na który zwracają uwagę autorzy badania, i jest on kluczowy w kontekście przedmiotowych rozważań, dotyczy tego, że przemysł hodowli zwierząt był często przedstawiany jako ofiara zmian klimatycznych, a nie jako istotny faktor powodujący te zmiany. Duża część z analizowanych publikacji przedstawiała, w jaki sposób powodzie, susze i fale upałów spowodowały straty w inwentarzu zwierząt tak zwanych hodowlanych zarówno w USA, jak i za granicą oraz jak wpływa to na sytuację ekonomiczną rolników, nie wspominając o roli, jaką sektor hodowlany odgrywa w kryzysie klimatycznym.

Tymczasem rola mediów w kształtowaniu debaty klimatycznej jest kluczowa. Autorzy i autorki polskiego raportu „Ziemia atakuje 2022”²⁶ zwracają uwagę na fakt, że Polki i Polacy wiedzą o kwestiach klimatycznych to, co napiszą media – i ten trend nie zmienia się od 2020 roku. Jak pokazuje raport, ten mechanizm jest stały, zmienia się tylko kolejność zjawisk, które w kontekście środowiska naturalnego niepokoją Polki i Polaków. Na pierwsze miejsce wysunęły się niedobory wody i susze, gdyż w badaniu odnotowano jednocześnie wzrost liczby artykułów na ten temat. „Na drugim miejscu widzimy zmiany klimatu i globalne ocieplenie (z bardzo dużym wzrostem od 2019 r.). Równie mocno jak zmiana klimatu, niepokoi Polki i Polaków zanieczyszczenie odpadami, w tym plastikiem”. Badacze i badaczki, którzy przygotowali raport „Ziemia atakuje 2022” podkreślają, że analiza wyzwań środowiskowych z perspektywy Polek i Polaków przynosi dwa bardzo ważne wnioski. Przede wszystkim ich przeświadczenie o wadze wyzwań środowiskowych nie pokrywa się wciąż z rankingiem problemów wskazanym przez ekspertów i ekspertki klimatyczne. Do tego przy braku edukacji klimatycznej, „to media ponoszą zasadniczą odpowiedzialność, jeśli idzie o przygotowanie społeczeństwa do wyzwań związanych z katastrofą środowiskową”.

Postawy społeczne wobec wyzwań klimatycznych i wpływu hodowli zwierząt

Co na to wszystko obywatele i obywatelki? More in Common Polska zwraca uwagę, że niezależnie od poglądów Polaków i Polki „łączy troska o klimat i środowiska”. Badani są dumni z polskiej przyrody i uznają ją za cenny element dziedzictwa narodowego. Spośród osób badanych 71% polskiego społeczeństwa zgadza się, że należy chronić środowisko nawet kosztem spowolnienia gospodarki. Tylko 4% polskiego społeczeństwa podziela poglądy denialistyczne²⁷. Niemal 75% badanych w ramach

²⁶ *Ziemia atakuje 2022*, 2022, <https://ziemianieatakuja.pl/> (dostęp: 4.11.2024).

²⁷ More in Common, *Polaryzacja a klimat*, 2024, <https://www.moreincommon.pl/fokus-na-klimat/artykuly/polaryzacja-a-klimat> (dostęp: 5.11.2024).

projektu badawczego „Ziemianie Atakują 2022” zgodziło się, że „katastrofa to prawda i że czas już na działanie, a nie gadanie”²⁸. Badacze podkreślają, że na przestrzeni ostatnich lat „problem zmiany klimatu oraz katastrofy środowiskowej przebiły się do powszechnej świadomości, natomiast jako państwo i społeczeństwo nie przeszliśmy do przeciwdziałania czy adaptacji do tych zjawisk”. Jednocześnie, jak wynika z badania przeprowadzonego w 2023 roku dla portalu Wirtualna Polska na panelu Ariadna²⁹, bardzo duża część ankietowanych Polek i Polaków nie zamierza rezygnować ze spożycia mięsa ani kupować mniejszej liczby ubrań, by przeciwdziałać kryzysowi klimatycznemu. Na pytanie: „Do których wytycznych mających na celu ograniczenie niekorzystnych zmian klimatu byłbyś skłonny się zastosować do 2030 roku?” – 27% ankietowanych wybrało podróż samolotem maksymalnie raz na dwa lata. Wśród wszystkich ograniczeń to właśnie to dotyczące podróżowania samolotem ma najwięcej zwolenników. Spośród badanych respondentów 25% stwierdziło, że jest w stanie kupować mniej ubrań – osiem sztuk na osobę w ciągu roku. Jeszcze mniej, bo 19% uczestników badania może ograniczyć spożycie mięsa do 16 kilogramów na osobę rocznie. Tylko 14% badanych może jeść mniej nabiału – do 90 kilogramów rocznie na osobę. Jednak mimo tych deklaracji bardzo dużą część badanych stanowią osoby, które nie zamierzają ograniczać żadnego ze wskazanych w badaniu elementów codziennego życia. Tak odpowiedziało aż 45% badanych.

Również w 2023 roku Brytyjski ośrodek badawczy YouGov na zlecenie Compassion in World Farming przeprowadził badanie sondażowe dotyczące naszych nawyków żywieniowych, ich wpływu na stan zdrowia ludzi i dobrostan planety, oraz otwartości na zmiany diety³⁰. Z odpowiedzi na pytanie: „O jakich z poniższych zagrożeń związanych z dużą konsumpcją i nadprodukcją mięsa, jeśli w ogóle, wiedzieli Państwo przed przystąpieniem do tej ankiety?”, wynika zróżnicowana świadomość społeczna dotycząca ryzyk zdrowotnych i środowiskowych związanych z przemysłową hodowlą zwierząt oraz nadmierną konsumpcją produktów pochodzenia zwierzęcego. Najwięcej, bo aż 53%, respondentów dostrzega ryzyko wystąpienia nowotworów, chorób serca i otyłości wynikających z nadmiernego spożycia produktów zwierzęcych, co świadczy o relatywnie wysokiej świadomości zdrowotnych skutków diety bogatej w mięso i nabiał. Spośród uczestników badania 40% ma świadomość spadku skuteczności antybiotyków u ludzi, spowodowanego rutynowym stosowaniem ich w hodowli zwierząt, co sugeruje umiarkowaną wiedzę o problemie antybiotykooporności. Niższy poziom świadomości dotyczy natomiast wpływu ferm przemysłowych na środowisko, bo tylko 27% respondentów dostrzega związek między działalnością ferm a ryzykiem występowania nowotworów płuc u sąsiadującej z nimi ludności, a zaledwie 12% jest

²⁸ *Ziemianie Atakują 2022...*

²⁹ Ogólnopolski Panel Badawczy Ariadna, *Sondaż: Koniec z mięsem? Co myślą Polacy*, 2023, <https://panelariadna.pl/news/sondaz-koniec-z-miesem-co-mysla-polacy> (dostęp: 5.11.2024).

³⁰ Compassion in World Farming, *Co nam grozi: nowy sondaż z Polski*, 2023, <https://www.ciwf.pl/aktualnosci/2023/08/co-nam-grozi-nowy-sondaz-z-polski> (dostęp: 5.11.2024) – sondaż przeprowadzony przez YouGov dotyczący naszych nawyków żywieniowych, ich wpływu na stan zdrowia i planety oraz otwartości na zmiany diety.

świadomych zagrożenia epidemiologicznego (np. potencjalnych pandemii) wynikającego z tej formy hodowli. Spośród osób badanych 24% nie identyfikuje żadnego z wymienionych w tej części badania ryzyk. Odpowiedzi na kolejne pytanie zadane przez badaczy YouGov: „Która z poniższych opcji, jeśli w ogóle, zachęciłaby Państwa do kupowania żywności produkowanej w sposób o zrównoważonym wpływie na środowisko?”, pokazują, że kluczowe czynniki, które motywują konsumentów do zmiany postaw, to świadomość zdrowotnych korzyści związanych ze spożywaniem mięsa pochodzącego z hodowli ekologicznych, wolnego wybiegu i pastwisk (53%) oraz informacje o wysokich standardach dobrostanu zwierząt (50%). Również po 33% respondentów zachęca do takich zakupów wiedza na temat pozytywnego wpływu rolnictwa organicznego na środowisko, na przykład poprzez stosowanie nawozów organicznych i zapobieganie wylesianiu. Niewielki odsetek (9%) deklaruje, że nic nie skłoni ich do zakupu żywności o zrównoważonym wpływie na środowisko, podczas gdy 7% już regularnie wybiera takie produkty. More in Common, co istotne w kontekście rozważań na temat klimatycznego i środowiskowego oddziaływania sektora hodowlanego, zwraca uwagę, że aż 90% Polek i Polaków zgadza się ze stwierdzeniem, że „skrzywdzenie bezbronnego zwierzęcia jest jedną z najgorszych rzeczy, jakie może zrobić człowiek”. Do tego blisko 70% respondentów i respondentek „chciałoby poprawy warunków życia zwierząt hodowlanych”³¹.

Podsumowanie. Jak komunikować o sektorze hodowlanym i klimacie?

Tematyka oddziaływania sektora hodowlanego na nasze życie i otoczenie stanowi istotną lukę komunikacyjną w debacie klimatycznej i środowiskowej. Podczas gdy negatywny wpływ paliw kopalnych jest powszechnie – i przez media, i przez decydentów – komunikowany i rozumiany, znaczenie hodowli zwierząt tak zwanych hodowlanych w tym zakresie jest często pomijane w debacie publicznej, co utrudnia skuteczne działania polityczne mające na celu ograniczenie jej destrukcyjnego wpływu na planetę, życie ludzi i prawa zwierząt. Percepcja publiczna, kształtowana przez media i politykę, często przedstawia rolnictwo jako ofiarę zmian klimatu, pomijając jego rolę jako istotnego czynnika przyczyniającego się do tych zmian i utraty bioróżnorodności. Brak zbalansowanej debaty wynika z uproszczenia narracji i skupienia się na łatwych do komunikowania aspektach (np. paliwach kopalnych), podczas gdy złożoność zagadnienia związanego z systemem żywnościowym jest trudniejsza do przekazania. Dysponujemy licznymi badaniami wskazującymi na znaczną troskę społeczeństwa o klimat i środowisko, jednak świadomość ta nie przekłada się na powszechne zmiany zachowań, szczególnie w obszarze, który stanowił przedmiot przedstawionych rozważań.

³¹ More in Common, *Wartości, którymi kieruje się polskie społeczeństwo*, 2024, <https://www.moreincommon.pl/fokus-na-klimat/artykuly/wartosci-ktorymi-kieruje-sie-polskie-spoleszczenstwo> (dostęp: 5.11.2024).

Decydenci polityczni i zależne od nich podmioty publiczne powinny dokonać ewaluacji dotychczas realizowanych działań komunikacyjnych i wypracować nowe strategie komunikowania publicznego. Kluczowe jest postawienie na komunikację holistyczną poprzez unikanie uproszczeń i przedstawianie pełnego obrazu wzajemnych powiązań między systemem żywnościowym, klimatem i bioróżnorodnością, pomiędzy prawami środowiska, prawami człowieka i prawami zwierząt. W przypadku tak drażliwej tematyki kluczowe są również wiarygodne źródła oraz opieranie komunikatów na danych naukowych i statystykach z rzetelnych, cieszących się uznaniem ośrodków badawczych, obecnie szeroko dostępnych. Potrzebujemy dialogu i interaktywnej komunikacji, aby włączyć w proces zmiany szerokie grono interesariuszy i stwarzać przestrzeń do dyskusji i wymiany poglądów. Skuteczna komunikacja w obszarze zmian klimatu, środowiskowych i zrównoważonego rozwoju wymaga systemowego podejścia, które uwzględnia złożoność problemu i angażuje wszystkie zainteresowane tą kwestią strony. Wymaga ona planowania strategicznego, angażowania niezależnej politycznie kadry o najwyższych kompetencjach oraz działania (komunikowania publicznego) wyłącznie w interesie publicznym, a nie wybranych grup politycznych czy gospodarczych.

Bibliografia

- Arévalo C., Splitter J., Anderson J., *Animal Agriculture Is The Missing Piece In Climate Change Media Coverage*, 2023, <https://osf.io/q4evn> (dostęp: 4.11.2024).
- Atlas Mięsa 2022. Fakty i dane na temat zwierząt, które zjadamy, 2022, https://pl.boell.org/sites/default/files/2023-01/atlas_miesa_09_2022.pdf (dostęp: 4.11.2024).
- Bar-On Y.M., Phillips R., Milo R., *The biomass distribution on Earth*, <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.1711842115> (dostęp: 5.11.2024).
- Compassion in World Farming, *Co nam grozi: nowy sondaż z Polski*, 2023, <https://www.ciwf.pl/aktualnosci/2023/08/co-nam-grozi-nowy-sondaz-z-polski> (dostęp: 5.11.2024).
- European Medicines Agency, *Sales of veterinary antimicrobial agents in 31 European countries in 2018. Trends from 2010 to 2018. Tenth ESVAC report*, 2020, https://www.ema.europa.eu/en/documents/report/sales-veterinary-antimicrobial-agents-31-european-countries-2018-trends-2010-2018-tenth-esvac-report_en.pdf (dostęp: 5.11.2024).
- Europejska Agencja Środowiska (EEA), *Zużycie wody w Europie – Ilość i jakość w obliczu dużych wyzwań*, 2019, <https://www.eea.europa.eu/pl/syigna142y/sygnaly-2018/artykuly/zuzycie-wody-w-europie2014> (dostęp: 5.11.2024).
- EU's von der Leyen backtracks on cutting pesticide use, https://www.lemonde.fr/en/european-union/article/2024/02/06/eu-s-von-der-leyen-bows-to-protesting-farmers-on-pesticide-use_6497763_156.html (dostęp: 4.11.2024).
- Gerber P.J., Steinfeld H., Henderson B., Moet A., Opio C., Dijkman J., Falcucci A., Tempio G., *Tackling climate change through livestock. A global assessment of emissions and mitigation opportunities*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2013.
- Greenpeace European Unit, *EU climate diet: 71% less meat by 2030*, 2020, <https://www.greenpeace.org/eu-unit/issues/nature-food/2664/eu-climate-diet-71-less-meat-by-2030/> (dostęp: 5.11.2024).

- Głowacki M., *Europejski Zielony Ład – z czym kojarzy się Polakom?*, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/flashe_tekst.php?nr=23/2024 (dostęp: 3.11.2024).
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2023. Synthesis Report. A Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, eds. H. Lee, J. Romero, Geneva 2023, <https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647> (dostęp: 4.11.2024).
- Jones K., Patel N., Levy M. [et al.], *Global trends in emerging infectious diseases*, „Nature” 2008, No. 451, <https://www.nature.com/articles/nature06536> (dostęp: 5.11.2024).
- Kupiec J., *Ekspertyza dotycząca potencjalnego oddziaływania na środowisko oraz uciążliwości dla otoczenia planowanej fermy drobiu na działce o nr ewid. gr. 258 obręb Bukowice, gmina Leśna Podlaska, powiat bialski, województwo lubelskie*, Poznań 2020, https://lesnapodlaska.biuletyn.net/fls/bip_pliki/2021_05/BIPF5C18F014839CFZ/EKSPERTYZA_JERZY_KUPIEC_LESNA_PODLASKA_LAST_VERSION_BP.pdf (dostęp: 5.11.2024).
- Kupiec J., Zbierska J., *Możliwości zastosowania bilansu „u wrót gospodarstwa” dla oceny potencjalnego zagrożenia jakości wód na przykładzie gospodarstw zlokalizowanych na obszarach objętych dyrektywą azotanową*, „Wiadomości Melioracyjne i Łąkarskie” 2008, nr 4(419).
- McCombs M.E., Shaw D.L., *The Agenda-Setting Function of Mass Media*, *The Public Opinion Quarterly*, vol. 36, no. 2, 1972, pp. 176–187, <http://www.jstor.org/stable/2747787> (dostęp: 29.11.2024).
- More in Common, *Polaryzacja a klimat*, 2024, <https://www.moreincommon.pl/fokus-na-klimat/artykuly/polaryzacja-a-klimat> (dostęp: 5.11.2024).
- More in Common, *Wartości, którymi kieruje się polskie społeczeństwo*, 2024, <https://www.moreincommon.pl/fokus-na-klimat/artykuly/wartosci-ktorymi-kieruje-sie-polskie-spoleczenstwo> (dostęp: 5.11.2024).
- Narodowe Centrum Edukacji Żywnościowej, *Zalecenia zdrowego żywienia*, 2020, <https://ncez.pzh.gov.pl/wp-content/uploads/2021/02/talerz-i-zalecenia.pdf?fbclid=IwAR2Bxp-Ea3fGkjB-MI2k75nC9CF-3vfyECtR85iv0jzre2s4ecTUQHA-K7w> (dostęp: 5.11.2024).
- Ogólnopolski Panel Badawczy Ariadna, *Sondaż: Koniec z mięsem? Co myślą Polacy*, 2023, <https://panelariadna.pl/news/sondaz-koniec-z-miesem-co-mysla-polacy> (dostęp: 5.11.2024).
- PBL Netherlands Environmental Assessment Agency, *How sectors can contribute to sustainable use and conservation of biodiversity*, CBD Technical Series 2014, No. 79, <https://www.pbl.nl/en/publications/how-sectors-can-contribute-to-sustainable-use-and-conservation-of-biodiversity> (dostęp: 5.11.2024).
- Press remarks by President von der Leyen on the occasion of the adoption of the European Green Deal Communication, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_19_6749 (dostęp: 4.11.2024).
- Secretary-General’s special address on climate action “A Moment of Truth”, <https://www.un.org/sg/en/content/secretary-general/speeches/2024-06-05/discurso-especial-sobre-la-acc%C3%B3n-clim%C3%A1tica-%E2%80%99D-cla-hora-de-la-verdad%E2%80%99D> (dostęp: 4.11.2024).
- Speech by President-elect von der Leyen in the European Parliament Plenary on the occasion of the presentation of her College of Commissioners and their programme, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_19_6408 (dostęp: 4.11.2024).
- Spurek S., *Smród, krew i łzy. Włącz myślenie, bądź zmianą*, The Greens/EFA in the European Parliament, Poznań 2022.
- Statement at the European Parliament Plenary by President Ursula von der Leyen, candidate for a second mandate 2024–2029, <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/>

Marcin Anaszewicz

statement-european-parliament-plenary-president-ursula-von-der-leyen-candidate-second-mandate-2024-2024-07-18_en (dostęp: 4.11.2024).

Steinfeld H., Gerber P., Wassenaar T., Castel V., Rosales M., Haan C. de, *Livestock's long shadow. Environmental Issues and Options*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome 2006.

Tirado R., *Dead zones: How Agricultural Fertilizers Kill our Rivers, Lakes and Oceans*, Greenpeace 2008, <https://www.greenpeace.to/publications/dead-zones.pdf> (dostęp: 5.11.2024).

World Health Organization, *Cancer: Carcinogenicity of the consumption of red meat and processed meat*, 2015, <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/cancer-carcinogenicity-of-the-consumption-of-red-meat-and-processed-meat> (dostęp: 5.11.2024).

Ziemianie Atakujq 2022, 2022, <https://ziemianieatakujq.pl/> (dostęp: 4.11.2024).